

МОВНА СИТУАЦІЯ УКРАЇНИ З ПОГЛЯДУ СОЦІОЛІНГВІСТІВ

Лариса МАСЕНКО,

професор Національного університету «Києво-Могилянська академія»

У статті проаналізовано мовну ситуацію в Україні, розкрито білінгвальну специфіку українського мовного простору, наведено дані соціологічних досліджень, що пояснюють суть мовних процесів у сучасних реаліях.

Ключові слова: соціолінгвістичні дослідження, державна мова, рідна мова, двомовність, мовна поведінка.

LANGUAGE SITUATION IN UKRAINE FROM THE PERSPECTIVE OF SOCIOLINGUISTS

Larysa MASENKO,

Professor of the National University "Kyiv-Mohyla Academy"

The article analyzes the language situation in Ukraine, reveals the bilingual specifics of the Ukrainian language space, presents sociological research data that explain the essence of language processes in the modern realities.

Key words: sociolinguistic research, state language, native language, bilingualism, language behavior.

Соціолінгвістичні дослідження, які поєднують методіку двох наук – соціології та лінгвістики, у нашій країні набувають особливої ваги. Одним з основних об'єктів цієї науки є вивчення мовних ситуацій тих країн, на території яких поширено дві або більше мов. У таких країнах соціолінгвісти аналізують співвідношення демографічної потужності мов, яка визначає кількість носіїв кожної з них, комунікативної потужності, за якою вивчають розподіл у застосуванні мов у різних комунікативних сферах, а також їхні оцінні характеристики, тобто ставлення населення до вживаних на території країни мов.

Білінгвальна специфіка мовної ситуації України зумовлена деформаціями, яких вона зазнала впродовж тривалого періоду колоніального стану в складі Російської імперії. Заборони й утиски української мови в царській Росії, радянська русифікація, доповнена підступною практикою штучного зближення нашої мови з російською, не змогли знищити її, але призвели до зросійщення середовищ великих міст і промислових центрів на більшій частині України.

Цікаві міркування щодо нашої мовної ситуації висловив американський соціолінгвіст, дослідник фахівець із питань мовної політики постсоціалістичних країн Східної Європи Курт Вулгайзер. Дослідник вважає Україну «унікальним поєднанням різних мовних ситуацій»: «Становище української мови вражає з тієї точки зору, що, на перший погляд, це мова етнічної більшості в Україні, принаймні більшість українців визнають її рідною мовою. Але коли

йдеться про щоденне використання української мови, ви розумієте, що у деяких регіонах України це фактично мова етнічної меншини, або мова “зменшеної культурної вартості”. До цього призвела мовна асиміляція місцевого населення, внаслідок якої українську мову практично витіснили на цих територіях»¹.

Як вважає Курт Вулгайзер, в Україні поєднуються ірландський та білоруський сценарії мовного розвитку з ситуацією в Каталонії. У цій країні місцева мова піддавалася дискримінації, але останнім часом вона активно відроджується. Цьому сприяють і підтримка влади, і самі каталонці, які й раніше ніколи не цуралися рідної мови. На думку вченого, ситуація України на заході й у центрі дещо схожа з Каталонією, а південь і схід більше нагадують Білорусь та Ірландію, що потребує від влади особливо продуманої й дієвої мовної політики.

Соціолінгвіст, який упродовж тривалого часу вивчає мовну ситуацію нашої країни, зазначає, що нинішнє становище української мови набагато краще, ніж на початку 1990-х рр.

Фокус-групові опитування, які він провів серед представників молодшого покоління українців у Києві, Харкові, Одесі й Дніпрі, показали, що ті групи мовців, які є українськомовними з дитинства, нині поповнює освічена молодь, яка раніше говорила російською, а тепер робить

¹ Курт Вулгайзер, американський дослідник української та білоруської мов. – URL: www.ukrinform.ua/rubric-society/2758841-kurt-vulgajzer-amerikanskij-doslidnik-ukrainskoi-ta-biloruskoi-mov.html

вибір на користь українськомовного спілкування. Багато нових українськомовних людей мотивують свій вибір подіями 2014 р. та військовою агресією Росії проти України. Від ухваленого торік Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в Курта Вулгайзера постає питання, «чи будуть нарешті захищені права україномовних в Україні. адже російськомовні тут точно не відчують порушення своїх прав на відміну від україномовних громадян»².

Цього ж і очікує, і вимагає від влади наше свідоме громадянство, що доклало багато зусиль для ухвалення зазначеного закону.

Позитивні тенденції щодо змін у ставленні громадян до державної мови засвідчують також дослідження українських соціолінгвістів. Так, результати масового опитування населення України, що його провели в 2017 р. науковці Інституту української мови НАНУ спільно з Гіссенським інститутом славістичних студій (Німеччина), виявили високі показники позитивних відповідей на низку запитань стосовно державної мови.

На запитання «Чи згодні Ви з твердженням, що українська мова є одним з атрибутів державності України?» ствердно відповіли 79,7% респондентів.

На запитання «Як, на Вашу думку, має розвиватися мовна ситуація в Україні в перспективі?» більшість обрала опцію «Українська мова має стати основною мовою в усіх сферах спілкування» (58,3%). Натомість кількість тих, хто обрав варіант «Україна має стати двомовною країною», виявилась удвічі меншою (25,2%).

Варто наголосити, що в 2017 р. спостерігалось значне збільшення тієї частки соціуму, яка в майбутньому бачить країну українськомовною, оскільки, за даними аналогічного опитування 2006 р., ця група респондентів чисельно поступалася тим, хто волів, аби Україна в майбутньому була двомовною країною: за двомовний розвиток тоді висловилися 46,2% респондентів, а українську одномовність підтримали 38,7%³.

Певну розбіжність зафіксовано й у виборі відповіді щодо російської мови: «Російська мова має стати основною мовою в усіх сферах спілкування». В опитуванні 2017 р. такий варіант обрали тільки 1,3% респондентів, а в 2006 р. їх було 6,0%. Безперечно, на результати дослідження 2017 р. вплинуло

те, що опитування не охопило Криму та окупованих територій Донбасу, де проросійськи орієнтовані громадяни становили значну частину мешканців.

І все ж наведені дані соціолінгвістичних досліджень завідчують позитивні зміни, які відбулись у ставленні українців до своєї мови. Розв'язана Росією гібридна війна, що брутально знехтувала право українського народу на суверенну державу, звільнила мовну й національну ідентичність багатьох українців від російсько-української гібридизації та повернула їм усвідомлення важливості для виживання й розвитку нації своїх вартостей – мови, культури, історії.

Зокрема в масовому опитуванні 2017 р. на запитання «Чи обов'язково громадянам України володіти українською мовою?» ствердно відповіли 90,1% опитаних, натомість обов'язкове володіння російською підтримало значно менше – 33,2%, що навіть на один відсоток менше від групи тих, хто вважає обов'язковим знання й комунікування англійською.

Знижуються, хоча й лишаються доволі високими для української, показники рідної мови. Українську вважають рідною 64,1% опитаних, російську – 17,1%, українську і російську однаковою мірою – 17,4%, іншу – 0,8%.

Водночас треба визнати, що позитивне враження від наведених даних значно нівелює розподіл відповідей, що стосуються вживання української мови в щоденній комунікації.

У відповідях на запитання «Якою мовою Ви спілкуєтесь у повсякденному житті?» частка української мови істотно знижується, охоплюючи менш як половину респондентів. Варіанти відповідей «тільки українською» і «в більшості випадків українською» сумарно становлять 46,9%, аналогічні показники використання російської мови сумарно становлять 31,8%, відповідь «рівною мірою українською і російською мовами» обрали 20,8% респондентів.

Кількість російськомовних громадян на 14,7% перевищує частку тих, хто вважає російську рідною. Це означає, що в повсякденному спілкуванні група російськомовних громадян збільшується й за рахунок тих, хто називає рідною українську.

На підтвердження зазначеного висновку можна навести свідчення мовної поведінки відомого футболіста Миколи Морозюка, уродженця міста Червонограда, що на Львівщині: «Українська – моя рідна мова, але зараз мені простіше говорити російською... Не хочу ділити на україномовних і

² Там само.

³ Мовна політика і мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації. – 2-ге вид. – К., 2008. – С. 359.

російськомовних, у мене є своє бачення, для мене це не проблема... Я можу спокійно говорити українською. Але якщо у тебе практика і набагато частіше спілкування російською, то тобі з часом цією мовою говорити комфортніше. Хтось може принципово говорити українською. Я поважаю його думку. Але у мене є своя»⁴.

Близький до цього погляд озвучив в одному з інтерв'ю відомий борець, депутат Верховної Ради Жан Беленюк, наголосивши, що «головне – знати і розуміти українську мову», говорити ж нею зовсім не обов'язково. «Я живу в Україні, – зазначив Беленюк, – добре знаю українську мову, можу на ній розмовляти. Але в моєму спілкуванні, побуті я використовую російську мову. Я не хочу нікого обманювати, демонструвати людину, яка нарочито розмовляє на публіці, в соцмережах українською мовою, нібито заграє з тими, кому це було б приємно. Я хочу бути максимально щирим щодо цього»⁵.

Звісно, в обох наведених випадках мовну поведінку диктує тиск російськомовних середовищ, що домінують у колах спортсменів. Однак варто звернути увагу на те, як вибір мови спілкування в білінгвальному середовищі роз'єднує соціум, вносить дисонанс у стосунки російськомовних громадян з українськомовними. Жан Беленюк пояснює, що не переходить на українську, аби не створювалося враження, нібито він «заграє» з українськомовними, яким це «було б приємно». Тож на підсвідомому рівні спортсмен відмежує себе від українськомовних громадян, солідаризуючись із російськомовними.

Відтак конкуренція двох мов в одному національному просторі неминуче призводить до розколу суспільства на мовному ґрунті, реальність чого так наполегливо намагаються заперечити передусім носії російської мови.

Отже, постколоніальна мовна ситуація призвела до того, що в нашій спільноті, на відміну від більшості національних держав, порушена рівновага між розумінням мови як символу ідентичності, з одного боку, та засобу спілкування – з іншого. А проте головним чинником збереження й розвитку

⁴ Микола Морозюк: «Українська мова рідна для мене, але простіше говорити російською». – URL: 1927.kiev.ua/news/124454-mikola-morozuk-ukrainska-mova-ridna-dla-mene-ale-prostise-govoriti-rosijskou

⁵ «Не хочу нікого обманювати»: борець Беленюк пояснив, чому використовує в побуті російську мову. – URL: www.unian.ua/sport/othersports/10966220-ne-hochu-nikogo-obmanjuvati-borec-belenyuk-poyasniv-chomu-vikoristovuye-v-pobuti-rosijsku-movu.html

ку мови є застосування її в щоденній комунікації. Часто вживані поняття «живе слово», «жива мова» стосуються саме мови повсякденного спілкування, яке забезпечує її рух, динаміку розвитку, поповнення словникового складу, формування спільних смислів, спільної громадської думки.

Обмеження мововжитку лише писемними формами прирікає мову на змертвіння. Можна згадати у зв'язку з цим сентенцію іспанського політика Хосе-Марії Арце: «Мова зникає не тому, що її не вчать інші, а тому, що нею не говорять ті, хто її знає».

Наскільки важливо усвідомлювати мову свого народу не лише як символічний засіб ідентифікації, а й як інструмент постійної комунікації між усіма членами спільноти, показує сумний досвід Білорусі. У своїй більшості білоруси називають мову предків рідною, але в повсякденному житті вже масово перейшли на російську, що загрожує білоруській мові загибеллю.

Звичайно, українська ситуація краща. Проте й вона має суттєві деформації, усунення яких потребує ґрунтовних соціолінгвістичних досліджень й ефективної мовної політики. Варто ще раз наголосити на тому, що однією з основних галузей, відповідальних за поширення державної мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, є освітня галузь. Тому актуальною лишається думка відомого мовознавця Пилипа Селігея про доконечність розрізнення двох складників мовної освіти – мовного навчання і мовного виховання. Наша педагогічна практика зосереджується переважно на першому складникові, на вивченні правил граматики й синтаксису, тоді як виховання ціннісного ставлення до мови вважається чимось необов'язковим. «І коли, скажімо, пересічний київський школяр чи студент, – пише Пилип Селігей, – має з української мови найвищу оцінку, але в повсякденному житті нею ніколи не спілкується, – це закономірний наслідок доброго мовного навчання й поганого мовного виховання. Ясна річ, щоб українська мова надійно закріпилася в молодіжній субкультурі, самого мовного виховання замало. Проте справедливо й те, що мовний нігілізм підлітків часто випливає не з якоїсь свідомої позиції, а з того, що їхнє мовне виховання ми часто пускаємо на самоплив. І мовна освіта лишається недостатньою та неповноцінною»⁶.

⁶ Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання / П. Селігей. – К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – С. 66.